

בינו שנות דור ודור

שיטתו של סדר עולם בישוב סתירות כרונולוגיות בספר מלכים

הקדמה

ספר סדר עולם הוא ספר יסוד בכרונולוגיה היהודית. התלמוד הבבלי מתייחס אליו ואל שיטתו כמחייבים, ובעצם כל מניין השנים היהודי לעניינים היסטוריים והלכתיים, מבוסס על גישתו של סדר עולם. מאז ומתמיד בערה בי התשוקה להיכנס לקיתונו של בעל סדר עולם ולהתחקות אחר משנתו ותלמודו. במאמר זה זכיתי לעשות כן לגבי אחת התקופות הסבוכות מבחינת הבנת המקראות והתאריכים המוזכרים בהם - ימי המלכים.

בעל ספר הכוזרי מציג את הרצף הכרונולוגי היהודי כאחת הראיות המרכזיות לאמינותה ולשורשיותה של אמונת ישראל, כי לא יתום ישראל, ובידו מסורת - אמונת אומן מאבותיו על קורותיו ועברו.¹ העיסוק האינטנסיבי בספר הכרונולוגיה היהודי המרכזי היווה עבורי חוויה אמונית של ממש.

מאמר זה מתמקד בגישתו של סדר עולם לפתרון בעיות כרונולוגיות ואינה עוסקת בעיבוד הפסוקים השונים שכתוצאה מהם התגלעו בעיות אלו. הבעיות עימם מתמודד סדר עולם יוצגו בקצור נמרץ תוך ציון המקורות הרלוונטיים בתנ"ך עצמו.

מבוא

נושאו של מאמר זה הוא הדרכים השונות בהם מתמודד סדר עולם עם סתירות כרונולוגיות בספר מלכים. מתוך לימוד סוגיות אלו יתכן ויהיה ניתן ללמוד על גישתו העקרונית של סדר עולם לתאריכים המוזכרים בתנ"ך, מטרתם ותפקידם. במאמר נבדוק מהם השיטות בהם נוקט סדר עולם על מנת להתמודד עם הפערים הכרונולוגיים בתיארוכם של מלכי יהודה וישראל וננסה לבחון האם ניתן להגדיר סוג מסוים של פתרונות כדרך המועדפת על סדר עולם.

כמו כן ננסה להבין האם פתרונותיו של בעל סדר עולם מבוססים על רמזים בכתוב או על מסורות שהיו בידיו והאם לפי דרכו של סדר עולם ישנו רצף כרונולוגי בין כל התקופות המתוארות בספר מלכים?

המענה לשאלות אלו יוכל לשפוך אור על שאלה יסודית מאין כמוה והיא: מהו תפקידם של התאריכים המופיעים בכתוב לפי שיטתו של "סדר עולם".

1. מאמר א', מ"ד-נ'.

שאלות אלו ייבחנו במאמר בהתייחס לשבעת המקומות המרכזיים בספר מלכים, בהם מתגלעים פערים אלו.²

בכל מקרה, נבדוק את פתרונו של סדר עולם ולעומתו פתרון מוצע על ידי מפרש אחר, אם קיים. מתוך ניתוח פתרונות שמציע סדר עולם לבעיות אלו, ננסה להתחקות אחר קווים יסודיים בתפיסתו הכרונולוגית ולענות על השאלות שהצגנו. פרקי המאמר מסודרים בסדר עולה, לפי רמת החידוש וה"דרשנות" בסוג הפתרון שמציע סדר עולם.

א. פרק רקע

1. מנייני השנים בספרי מלכים

ספר מלכים מתאר במקביל את קורותיהם של מלכי יהודה ומלכי ישראל. בכל מלך מוזכרת השנה בה עלה למלוך ביחס למלך בממלכה השכנה, ומספר השנים בהם מלך. בחלק מהמלכים מוזכר גם הגיל בו עלו למלוכה. ספר דברי הימים עוסק בתיאור קורותיהם של מלכי יהודה, ובדרך כלל מוזכרים בו רק מספר שנות המלוכה של כל מלך והגיל שבו עלה למלוך. בנוסף, מוזכרים בספר דברי הימים אירועים נוספים במהלך שנותיהם של מלכי יהודה תוך ציון השנה בה אירעו בהתייחס לשנת העלייה למלכות.

במקרים רבים הצלבה בין מניינים שונים מעלה לכאורה סתירות בין הנתונים השונים. ניתן לחלק את הסתירות למספר סוגים:

הסוג הראשון הוא סתירה בין נתונים מפורשים בכתוב לגבי השנה בה התרחש אירוע מסוים - בדרך כלל סתירות מפורשות ימצאו בין ספרים שונים, אך פעמים שגם באותו ספר ימצאו נתונים שונים לגבי אותו אירוע.³

סוג נוסף של סתירות הן סתירות הנובעות מהקבלה של ציר מלכי יהודה לציר השנים של מלכי ישראל: כאמור, ספר מלכים מציין את שנת עלייתו לשלטון של כל מלך בעזרת השנים של המלך מהממלכה המקבילה. פעמים שההקבלה בין

2. הבעיה הכרונולוגית בתיארוך מלחמת בעשא ואסא, פער השנים בתיארוך מלכותו של יהורם בן אחאב, הסתירה בשנת עלייתו לשלטון של אחזיה מלך יהודה, הבעיה בהגדרת שנת תחילת מלכותו של עוזיה מלך יהודה, החפיפה בן עוזיה ליותם בנו, תיארוכה של גלות פח מלך ישראל והתיארוכים השונים למלכותו של הושע בן אלה.

3. דוגמא לסתירות מפורשות בין ספרים שונים: גילו של אחזיה מלך יהודה בעת עלייתו למלוכה: מלכים ב' ח', כ"ו דברי הימים ב' כ"ב, ב'. דוגמא לנתונים שונים לאירוע באותו הספר: שנת מלכותו של יהורם בן יהושפט מלך יהודה: מלכים ב' ח', ט"ז ומלכים ב' א', י"ז.

הצירים וחישוב של סכום שנות המלכים המקבילים בצדדים השונים - יוצר סכומים לא שווים.⁴

סתירות נוספות עולות לעיתים מהקבלה בין תיארוך אירועים לסכום שנות המלכים: פעמים שמוזכרים אירועים המתוארכים לשנותיו של מלך מסוים כאשר הדברים אינם מתאימים לידוע לנו לגבי שנות שלטונו של המלך. למשל, גלות שבטי הצפון מתוארכת בשנת עשרים ליותם, כאשר מפורש בתנ"ך שכל שנות מלכותו של יותם לא עלו על 16 שנה.

בנוסף, קיימות תמיהות העולות מהתייחסות שונה בכתוב לגיל המלכים בעת עלותם לשלטון.⁵

"אני מאמין באמונה שלמה שכל דברי הנביאים אמת". כל המקורות מחייבים אותנו כאמיתות מוחלטות ומוטלת עלינו החובה ליישב בין המקורות השונים.⁶

2. סדר עולם

סדר עולם הוא חיבור מתקופת התנאים, העוסק בכרונולוגיה של תקופת המקרא ואחריה, על בסיס מסורות ופשטי הכתובים, בשילוב דברי הלכה ואגדה. סדר עולם שלפנינו יש בו שלושים פרקים, והוא נחלק לשלושה שערים, בכל שער עשרה פרקים. הוא מתחיל באדם הראשון, וגומר באלכסנדר מוקדון. בסוף הפרק האחרון דברים אחדים על מרד בר כוכבא בימי אדריינוס קיסר. כנראה שהספר נחלק לשני חלקים, החלק השני החל בתיאור התקופה שאחר מות אלכסנדר מוקדון, ורק קטעים אחדים נשארו ממנו. גם בחלק הראשון הנדפס לפנינו חסרים הרבה דברים שזכרו ממנו בתלמוד ובמדרשים, ומכאן שהספר הנמצא בידינו חסר, וגם יש בו הוספות. סדר עולם מוזכר כמה פעמים בתלמוד, ולפעמים מובא סתם בלשון תניא, תנו רבנן, אמר מר.⁷ לפני כשמונה מאות שנה החלו לכנות את הספר בשם "סדר עולם רבה", כדי להבדילו מספר "סדר עולם זוטא" שנודע אז טבעו בעולם הספרות. ר' יוחנן ייחס את הספר אל התנא ר' יוסי בן חלפתא באמרו: "מאן תנא סדר עולם ר' יוסי". למרות שבסדר עולם יש הלכות הנוגדות את דבריו של רבי יוסי, נאמר בגמרא כי הוא הביא בספר גם דעות הנוגדות לדעתו האישית: "ר' יוסי תני לה ולא סבר לה".⁸ מדברי

4. כך למשל, בחישובי השנים של עוזיה מלך יהודה ביחס למלכי ישראל המקבילים לו: מלכים ב' י"ד, כ"א, מלכים ב' ט"ו, א' וחי'.

5. גילו של אחזיה מלך יהודה בעת מלכותו ביחס לגלו של אביו: דברי הימים ב' כ"א, כ ופרק כ"ב, ב.

6. רמב"ם פירוש המשנה הקדמה לפרק חלק.

7. בין הפעמים שסדר עולם מוזכר בתלמוד: שבת פ"ח, מגילה י"א, יבמות פ"ב, נזיר ה, ע"ז ח', נדה מ"ו.

8. נדה מ"ו.

הראשונים עולה כי לסדר עולם נתווספו התוספות הרבות אחר דורו של ר' יוסי והוא נחתם לאחר זמן התלמוד בעת שנסדרו הבריתות והמסכתות הקטנות.⁹ אחד העיסוקים המרכזיים של ברייתת סדר עולם הוא יצירת ציר זמן כרונולוגי להתרחשויות שמובאות בתנ"ך, במסגרת זו עוסק סדר עולם בעיבוד וניתוח התאריכים השונים המוזכרים בתנ"ך תוך יישוב סתירות המתגלעות ביניהם.

ב. פתרונות כרונולוגיים - עובדתיים לסתירות בתאריך

1. שנים מקוטעות

1.1 הפתרון ומגבלותיו

אחד הפתרונות הפשוטים לבעיה של סתירות כרונולוגיות הוא הפתרון של "שנים מקוטעות". פתרון זה מבוסס על ההנחה שמניין השנים בספר מלכים אינו מבוסס על שנים קלנדריות (בלשון חז"ל - שנים "מיום ליום") אלא על תאריך קבוע בשנה שבו מתחלפת השנה ונחשבת כשנה למלך המדובר.¹⁰ השנה בה מתחלף מלך נחשבת גם כשנה אחרונה של המלך הקודם וגם כשנה הראשונה של המלך החדש. בשיטת מניין זו, תחלופה רבה יותר בין מלכים יוצרת אשליה של שנים רבות יותר שהרי פעמים רבות יותר נמנתה שנה אחת מניין כפול. הפתרון המוצע בדרך זו יועיל לפתרון רק חלק קטן מהבעיות המטרידות אותנו בתיארוך מלכי יהודה וישראל וזאת משתי סיבות:

הסיבה הראשונה היא שדרך זו מתאימה רק ליישוב סתירות בסדר גודל מצומצם - מספר שנים בודדות, כמספר המלכים העודף בציר אחד על חברו במשך התקופה הנדונה.

בנוסף, דרך זו מתאימה רק לסתירות המקבילות בין שני צירים: ציר מלכות יהודה וציר מלכות ישראל. כאשר מדובר בסתירות בתאריך באותו ציר, לא נוכל להיעזר בתשובה זו כיוון שמלכים הנמצאים על אותו ציר, מחשבים את שנות מלכותם לפי אותו בסיס של "שנים מקוטעות".

9. ר' אבן ירחי בעל ספר המנהיג כותב בהקדמתו כי דבריו מיוסדים אדני פז הן הם מדרשי התלמוד ירושלמי וכו' ושוחר טוב וסדר עולם וילמדנו ופסיקתא. המאירי בפתיחתו לפרקי אבות (דף י"ד) כותב: וכן חברו קצת חכמים אחרים תיכף לאותם קטנים ברייתות אחרות משנת המשכן וכו' מסכת סופרים וכו' פרק כלה וסדר עולם. והר"י אבן לטיש בא' שערי ציון (צד כ"ה) כותב: וכן חברו חכמים אחרים ברייתות אחרות, כגון משנת המשכן ודרך ארץ רבה וזוטא ומסכת סופרים וכו' וסדר עולם.

ומכל אלה משמע שחבור הסדר עולם נשלם בזמן מאוחר. בעל שלשלת הקבלה (ערך משה דף ז' דפוס זאלקווא) אומר: כל אלה חשבונות והעניינים שכתבתי עד הנה רובם בסדר עולם רבה וזוטא, אשר הם כתבו מה שראו ושקבלו מאגדות ומדרשות המפוזרות בים השיתא סדרי. לדעת צונץ נסדר סדר עולם בפעם האחרון בשנת ד"א תקס"ו=806 (ג"פ עמוד 138).

10. לפי הגמרא בראש השנה ב: א' ניסן.

1.2. התייחסותו של סדר עולם לפתרון ה"שנים המקוטעות"

סקירת הפרקים בסדר עולם העוסקים בתקופת המלכים, תגלה שפתרון השנים המקוטעות אינו נזכר בהם ולו פעם אחת.

מסתבר שפתרון השנים המקוטעות היה מקובל על בעל סדר עולם, והוא מזכיר אותו, כבדרך אגב, בנוגע לשנות מלכותו של כורש מלך פרס.¹¹

באופן עקרוני שיטת מניין השנים מתאריך קבוע בשנה, שיטה היוצרת שנים מקוטעות, נחשבת לשיטת המניין היחידה ב"ש"ס. לאור התייחסותו של התלמוד לסדר עולם כספר מחייב לעניין מניין השנים, אין ספק שלא היה מתייחס לשיטה זו כשיטה היחידה אם לא הייתה מקובלת על סדר עולם.¹²

לאור זאת מתעצמת הבעיות בעובדה שסדר עולם אינו מזכיר את פתרון השנים המקוטעות לכל אורך הפרקים הדנים בספר מלכים. נראה שיש להסבירה בכך שסדר עולם התייחס לעובדת השנים המקוטעות כעובדה פשוטה ולא מצא לנכון להזכירה בכל פעם מחדש.

ביסוס להשערה זו יש למצוא בכך שבכל מקום שיש בעיה שהפתרון המתבקש לה גנוז בשיטת החישוב של השנים המקוטעות, לא התייחס סדר עולם כלל לבעיה.¹³

2. מלוכה בשלבים

פתרון אפשרי נוסף לסתירות לגבי שנת עלייתו של מלך למלוכה הוא שתהליך עלייתו לשלטון של המלך אירע בכמה שלבים והתנ"ך מציין בכל מקום שלב אחר במלוכה.

סדר עולם משתמש בדרך זו בכמה מקומות:

א. לגבי סתירה בשנות מלכותו של יהורם בן יהושפט מציין סדר עולם שהיו שני שלבים בהמלכתו: שלב ראשון בחירתו על ידי אביו ליורש עצר והמלכתו עוד

11. פרק כ"ט.

12. שיטת המניין מתאריך קבוע- שיטת המניין היחידה בתלמוד: עיין ראש השנה ב', מגילה י'. לגבי התייחסותו של התלמוד לסדר עולם כספר מחייב: כך עולה מהמקורות שהובאו בהקדמה ויש להעיר עוד, שבמדרש שכל טוב (בובר, תרס"א) מוזכר בשם סדר עולם שביית ראשון עמד ת"י שנים וזהו חישוב שבשום פנים לא ניתן להגיע אליו ללא התייחסות למושג השנים המקוטעות. שהרי סכום שנות מלכותם של מלכי יהודה, לפי חשבוננו של סד"ע עצמו, עולה במספר שנים על הסכום הזה.

13. התופעה בולטת במלכים שמצוין שמלכו שנתיים, והכתוב מחשב למלכותם שנה אחת בלבד: נדב בן ירבעם: מלכים א' ט"ו, כ"ה, אחזיה בן אחאב: מלכים א' כ"ב, נ"ב. ההסבר המתבקש לתופעה הוא שהם מלכו שנה אחת שנחשבה להם לשנתיים בגלל שיטת המניין, אך בציר הזמן של המלך המקביל – עברה רק שנה אחת. סדר עולם אינו מזכיר לא את הבעיה ולא את פתרונה כאמור למעלה, נראה שהסיבה לכך היא שהתייחס לעניין כמובן מאלין.

- בחייו ושלב שני מלוכה שלמה בשנת מות אביו.¹⁴
- ב. שנות מלוכתו של עוזיה, לפי סדר עולם, כוללים שני שלבים: שלב אחד בחיי אמציה אביו ואחד לאחר מותו.¹⁵
- ג. דבר דומה מציין סדר עולם לגבי ירבעם בן יואש מלך ישראל אשר לשיטתו, עלה למלוך לפני מות אביו.¹⁶
- ד. המקרה הבולט ביותר הוא תיאור עלייתו של הושע בן אלה לשלטון, המתוארכת בתאריכים שונים בספר מלכים. סדר עולם מבאר שבמקום אחד מצוינת עלייתו לשלטון כ"מלך עבד" למלך אשור ובמקום השני מצוינת עלייתו לשלטון כמלך עצמאי.¹⁷

3. התאמה לפשט הפסוקים

בדיקה מדוקדקת של המקרים בהם השתמש סדר עולם בשיטה זו ליישוב הסתירות, מעלה שבכל מקום כזה מסתמך סדר עולם על אמירות מפורשות או למצער, רמזים מהפסוקים המראים שהיה שלב ביניים בו התחיל המלך החדש למלוך תחת חסותו אביו או של מלך אחר. כך למשל המלכת יהורם בחיי אביו מתוארת כמעט בפרוש בספר דברי הימים.¹⁸

גם לגבי שלהי מלכותו של אמציה מבואר בספר דברי הימים שהיה שלב בו ברח אמציה ללכיש, ולא תפקד בפועל כמלך. אומנם, גם במקרה זה לא ברור כמה זמן נמשך שלב זה וההתאמה למספר השנים הרב בו נמשך התהליך אליבא דסדר עולם נעשית מתוך התייחסות לבעיית ההתאמה הכרונולוגית של סתירה במנייני השנים.¹⁹

לגבי שנות מלכותו של ירבעם בן יואש, אומנם אין אמירה מפורשת בכתובים על שלב של מלוכה בחיי אביו אך סדר עולם נעזר בדקדוק מתוך לשון חריגה בתיאור עלייתו של ירבעם "וישכב יואש עם אבותיו וירבעם ישב על כסאו".²⁰ הביטוי החריג "ישב על כסאו" מהווה רמז לכך שהבן החל למלוך עוד בחיי אביו, בשעה שהכסא שייך לאביו.

14. סדר עולם רבה פרק י"ז.

15. סדר עולם רבה פרק י"ט.

16. סדר עולם רבה פרק י"ט.

17. מלכים ב' ט"ו, ל' ומלכים ב' י"ז, א'.

18. דברי הימים ב' כ"א, ג'. אומנם לא מצוין תאריך לאירוע, ואת התאמת התאריך עושה סדר עולם לפי חשובי פערי השנים.

19. סדר עולם רבה פרק י"ט. יש לציין, שבחירתו של סד"ע, בעקבות פערי השנים להגדיר שתקופת הביניים הנחשבת למלוכתו של עוזיה, נמשכה שש עשרה שנה, מובילה למסקנה שעוזיה מוגדר כמלך מהיותו בן שנה. דבר שאינו פשוט להבנה.

20. סדר עולם רבה פרק י"ט.

המקרה הבולט של ביסוס בכתוב למלוכה בשני שלבים נמצא במלכותו של הושע בן אלה. במקרה זה אכן מתוארים בכתוב עצמו שני שלבים למלכותו: בשלב ראשון מתואר הושע המורד בפקח בן רמליה ונהיה עבד למלך אשור ובשלב השני מנהל הושע מדיניות עצמאית.²¹

חידושו של הסדר עולם הוא בכך שיש בתנ"ך מניין שנים המונה להושע כשנות מלכות רק את השנים בהם מרד במלך אשור, בכך מלמדנו סדר עולם שבשנות השעבוד של הושע, לא היה נחשב מלך כלל, ובעצם התחילה מעין "גלות בתוך הארץ".

ג. מניין לשנות מלך שאינו בין החיים

פתרון נוסף שמציע סדר עולם לסתירות כרונולוגיות הוא מניין לשנות מלך שאינו בין החיים: בספר מלכים מתוארת גלות פקח בן רמליהו כמתרחשת בשנת עשרים ליותם מלך יהודה.²² כיוון שמפורש בכתובים שיותם מלך רק שש עשרה שנים, מבאר סדר עולם ששנת עשרים ליותם היא בעצם שנת ארבע לאחז בנו, היא השנה שבה הזעיק אחז את מלך אשור להצילו מפקח בן רמליהו ורצין מלך ארם.²³ מטעמים חינוכיים העדיף הכתוב להתייחס לשנה הזו כשנה העשרים לאב המת ולא כשנה הרביעית לבנו החי. ובלשון סדר עולם: "מנה הכתוב שנים לצדיק בקבר ולא לרשע חי".

יש לציין שמפרשי הפשט מקבלים פרוש זה של סדר עולם כלשונו, הן בגלל ההתאמה האפשרית בין תיארוך הפניה לאשור ובין תאריך הגלות של פקח בן רמליהו והן בגלל אילוצים חשבוניים מורכבים יותר.²⁴ כלומר, ההנחה שהתנ"ך בוחר את סוג התאריך בו הוא משתמש משקולים חינוכיים מקובלת גם על מפרשי הפשט.

מבחינת המשמעות הרוחנית, יש לתת את הדעת על עקרון זה המבואר בסדר עולם. מובן, שספר מלכים אינו נרתע, ככלל, מציוני שנים לפי תאריך עלייתם לשלטון של מלכים רשעים. מוטל על הלומד למצוא את הסיבה המיוחדת שבגללה העדיף הכתוב להסתיר את מניין השנה כשנת ארבע לאחז ולצינה כשנת עשרים ליותם.

21. שלב המרידה בפקח והעבדות לאשור: מלכים ב' ט"ו, ל', סדר עולם רבה פרק כ"ב. שלב ניהול המדיניות העצמאית: מלכים ב' י"ז, א', סדר עולם רבה פרק כ"ב.

22. מלכים ב' ט"ו, כ"ט-ל'.

23. מלכים ב' ט"ו, ל"ג.

24. עיין בסדר עולם רבה פרק כ"ב. לעיון במפרשי הפשט: רש"י ורד"ק מלכים ב' ט"ו, ל'. אמנם במלכים ב' י"ט לא מצוין תאריך מדויק לפניה של אחז למלך אשור אך ההשערה שזה אירע בתאריך ארבע לאחז מתאימה לסדר האירועים בתנ"ך. רק פתרון זה מחזיר את הסנכרון בין הציר של מלכות ישראל לציר של מלכות יהודה.

נדמה, שהיחודיות במניין זה, נובעת מכך שמניין גלות בשנת ארבע לאחז הייתה יוצרת תחושה שסיבת הגלות היא מהלכו הפוליטי של אחז: הפנייה למלך אשור להגן עליו מפני פקח בן רמליה. העין הארצית תראה סיבה פוליטית להבדל בין מלכות ישראל הגולה ובין מלכות יהודה הנשארת- תלותו של אחז במלך אשור מול מרידתו של פקח בן אלזבא דסדר עולם, חשוב לפסוק להדגיש לנו שההבדל נובע מהבדל רוחני בין הממלכות, מלכות יהודה המיוחסת ליותר הצדיק נשארת על מקומה לעומת מלכות ישראל הגולה בגלל חטאיה.

ד. נקודת ייחוס רוחנית- דרשנית

בפרק זה ננתח פערים כרונולוגיים אותם פתר סדר עולם על ידי שינוי נקודת הייחוס. לשיטתו של בעל סדר עולם, יתכן שמניין שנים מסוים יחושב לא משנת עלייתו של המלך לשלטון אלא מנקודת ייחוס אחרת, בדרך כלל בעלת משמעות רוחנית. נקודה זו היא המרכזית והחדשנית ביותר במשנתו של בעל סדר עולם ולכן תוסבר ותוצג כאן בהרחבה הראויה.

1. ימי אסא

בספר דברי הימים מתוארת מלחמה בין בעשא מלך ישראל לאסא מלך יהודה כשתאריך המלחמה הוא שנת שלוש ושש למלכות אסא.²⁵ הקבלה בין ציר הזמנים של מלכי יהודה לציר הזמנים של מלכי ישראל תגלה שבעשא מת בשנת עשרים וארבע לאסא.²⁶ בפני בעל סד"ע עומדת השאלה: כיצד מנהל אסא מלחמה עם מלך שכבר למעלה משנים עשרה שנה אינו בין החיים?

בעיה זו נובעת כאמור מסנכרון בין ציר הזמנים של מלכי ישראל כפי שמופיע בספר מלכים ובין תיארוך אירוע המתוארך בספר דברי הימים לפי שנות מלכותו של מלכי יהודה.

כפתרון לבעיה מציע בעל סדר עולם הצעה מהפכנית: שנת שלוש ושש למלכות אסא אינה נמנית מהשנה בה עלה לשלטון אלא מהשנה בה התפצלה מלכות ישראל ממלכות יהודה. כיוון שמלכות ישראל התפצלה עשרים שנה קודם עליית אסא לשלטון, הרי ששנת שלוש ושש לפיצול הממלכה היא שנת שש עשרה לאסא. סדר עולם אף מסביר את המשמעות הרוחנית של הדברים. המלחמה בין בעשא ובין אסא נושאת בחובה פוטנציאל של ניצחון אסא על מלך ישראל ואיחוד הממלכות מחדש. איחוד זה לא יוכל להתרחש אלא לאחר נשיאה בעונש של פיצול הממלכה במשך שלוש ושש שנה, כנגד שלוש ושש השנים שהיה שלמה נשוי לבת פרעה.

25. דברי הימים ב' ט"ז.

26. מלכים א' ט"ו, ל"ג.

לצורך הבנת הדגשים בפתרונו של סדר עולם, נקביל את הפתרון לפתרון אחר שמציע הרד"ק.²⁷ לטענת הרד"ק, אין ליחס את השנים לתאריך אחר מלבד תאריך עלייתו של אסא לשלטון. את הבעיה של אי ההתאמה בין ציר הזמנים של מלכי ישראל לתיארוך המלחמה פותר הרד"ק על ידי ההנחה שציר הזמנים של מלכי ישראל אינו רציף. סכום השנים של המלכים שמלכו במלכות ישראל עד סוף ימי בעשא, מגיע לשנת עשרים וארבע לאסא, אך לשנים אלו יש להוסיף כעשר שנים שלא תועדו בספר מלכים מסיבות שונות. צירופם של שנים אלו יוביל למסקנה שאכן המלחמה התרחשה בשנת שלושים ושש לעליית אסא לשלטון.

2. מלכות אחזיה מלך יהודה

בעיה כרונולוגית נוספת אותה פותר סדר עולם בדרך דומה, היא הסתירה הכפולה בנוגע למלכותו של אחזיה מלך יהודה. הסתירה מורכבת משתי בעיות:

ראשית, בספר מלכים נזכר שעלה למלוך בגיל עשרים ושתיים ובספר דברי הימים מוזכר שמלך בגיל ארבעים ושתיים. בנוסף, בהנחה שיש רצף כרונולוגי בין המלכים, התיארוך של ספר דברי הימים הוא בעייתי בפני עצמו, שהרי על פי ספר דברי הימים עצמו, יהורם, אביו של אחזיה מת בגיל ארבעים.²⁸ בהנחה שמיד עם מותו עלה בנו לשלטון, לפנינו אמירה שאחזיה, הבן, היה בן ארבעים ושתיים בשנת מות אביו בגיל ארבעים "וכי אפשר הבן גדול מאביו שתי שנים?"²⁹ גם כאן, כמו במקרה של אסא, מציע סדר עולם נקודת ייחוס אחרת למניין.³⁰ התיארוך "בן ארבעים ושתיים שנה אחזיה במולכו" אינו מתייחס לתאריך לידתו של אחזיה אלא מתייחס לתאריך אחר, בעל משמעות רוחנית.³¹ יום נשואי יהושפט סבו לבתו של עומרי מלך ישראל. עליית אחזיה לשלטון באה בנסיבות כואבות מאד של מות אביו במיתה משפילה לאחר הפסד לערביים שכבשו חלקים ממלכות יהודה.³² תיארוך עלייתו לשלטון של אחזיה לנקודת ייחוס זו נושא משמעות רוחנית. המצב השפל אליו הגיעה מלכות יהודה נובע מהבעייתיות בחיבור עם מלכות ישראל, חיבור שתחילתו בנישואי יהושפט עם בת עומרי ארבעים ושתיים שנה קודם.

לעומת סדר עולם, הרד"ק עומד על כך שיש ליחס למשפט "בן ארבעים ושתיים שנה אחזיה במולכו" משמעות מילולית.³³ את הפתרון לסתירות שהוזכרו לעיל

27. רד"ק דברי הימים ב' ט"ז, א'.

28. דברי הימים ב' כ"א, כ'.

29. סדר עולם רבה פרק י"ז.

30. סדר עולם רבה פרק י"ז.

31. תיארוך "בן ארבעים ושתיים שנה אחזיה במולכו" מוסיע בדברי הימים ב' כ"ב, ב'.

32. דברי הימים ב' כ"ב, א'.

33. רד"ק דברי הימים ב' כ"ב, ב'.

מוצא הרד"ק ביצירת רווח בין מותו של יהורם לעלייתו לשלטון של אחזיה בנו. לדרכו, בין מותו של יהורם בגיל ארבעים לעלייתו של אחזיה לשלטון בגיל ארבעים ושתים עשרים שנה. שנים אלו אינן מתועדות לא בספר מלכים ולא בספר דברי הימים כשנות מלכותו של אחזיה, כיוון שבשנים אלו שלטו בארץ ישראל הערביים שנצחו את יהורם. נמצא אם כן, שיהורם מת כאשר אחזיה בבנו היה בן עשרים ושתים, כמתואר בספר מלכים, אך אחזיה התחיל למלוך בפועל רק עשרים שנה מאוחר יותר, כשהיה בן ארבעים ושתים. גם בספר מלכים וגם בספר דברי הימים מצוין שאחזיה מלך אחת עשרה שנה תוך התעלמות מעשרים השנים בהם שלטו הערביים בישראל.

3. מלכות יהורם בן יהושפט

בעניין התיארוך של תחילת מלכות יהורם בן יהושפט, ישנם בספר מלכים שלושה מקורות שונים הסותרים זה את זה.

מפרק א' במלכים ב' עולה שיהורם התחיל למלוך בשנת שמונה עשרה למלכות אביו. לעומת זאת, מפרק ח' במלכים ב' עולה שיהורם התחיל למלוך בשנת עשרים ושלוש למלכות אביו. הבעיה מתחדדת על ידי מקור נוסף בו מיוחס סיום מלכות יהושפט ותחילת מלכות בנו לשנת עשרים וחמש ליהושפט.³⁴

הפתרון שמציג סד"ע לבעיה בנוי משני חלקים:

החלק הראשון של הפתרון מבוסס על כך שהצגת יהורם כמולך משנת שמונה עשרה ליהושפט אינה מבטאת עובדה היסטורית אלא עובדה רוחנית. בשנות שמונה עשרה ליהושפט חטא יהושפט בכך שהלך למלחמה עם אחאב מלך ישראל. לאור זאת נגזר עליו שימות. הצגת סיום מלכותו בשנה זו מבטאת את הגזרה הרוחנית שנגזרה עליו בשנה זו ולא עובדה היסטורית ארצית.³⁵

לפתרון זה יש צורך לשלב פתרון נוסף: הצגת יהורם כמולך בשנת עשרים ושלוש לאביו, מבטאת את העובדה שיהושפט המלך את יהורם בנו עוד בחייו, ותאריך זה, שנתיים לפני מותו הוא תאריך המלכתו של יהורם.³⁶

הקבלה לדעת הרד"ק בסוגיא, מעלה כי הרד"ק נמנע, גם כאן, מלהשתמש בכלי של ייחוס המניין לנקודת זמן דרשנית-רוחנית והוא משתמש רק בפתרון של מלוכה בחיי אביו:

בשנת שמונה עשרה ליהושפט הומלך יהורם על ידי אביו ולכך מתייחס הפסוק במלכים ב' פרק א', י"ז.³⁷ את המקור הנוסף מיישב הרד"ק על ידי שינוי פרשנות הכתוב: המלכתו בשנת עשרים ושלוש לאביו אינה מצוינת בפירוש בכתובים אלא

34. במלכים א' פרק כ"ב, מ"ב.

35. סדר עולם רבה פרק י"ז.

36. שנת עשרים ושלוש לאביו: מלכים ב' ח', ט"ז.

37. כמו שציינו, עובדה זו נזכרת כמעט בפרוש בדברי הימים ב' כ"א, ג'.

נבנית על סנכרון פסוק המתאר את שנות מלכותו של יהורם מלך ישראל. פסוק זה הוא פסוק סתום ויש לקרוא אותו באופן אחר ולא כמצייין תאריך מלוכה.³⁸

4. ניתוח הסוגיות לאור שאלות החקר

נתח את הנתונים שהובאו בפרק לאור שאלות הפתיחה:

- א. בכל המקרים שנבחנו בפרק, בחר סדר עולם לפתור את הבעיה הכרונולוגית בדרך של בחירת נקודת ייחוס אחרת, שאינה מתייחסת לעליית המלך לשלטון או לגילו כמתבקש מפשט הכתובים. התייחסות זו נושאת בחובה, תמיד, מסר חינוכי- ערכי הבא לידי ביטוי במניין זה.
- ב. מעבר לסתירה הכרונולוגית, בחינה של לשון הפסוקים לא תגלה רמז בפסוק המעורר למחשבה שהמניין אינו מתייחס לעליית המלך לשלטון או לגילו. קשה להתייחס לאמירתו של סדר עולם בעניין כאמירה פרשנית ויש להתייחס אליה כנובעת ממסורת שהייתה בידי מחברו. במקרה של ייחוס המניין לנישואי יהושפט לבת עמרי, האירוע כולו לא נזכר בכתובים והוא מסורת בידי מחבר סדר עולם.³⁹
- ג. סדר עולם העדיף דרך פתרון זו, הרחוקה על פניה מפשט הכתובים, על פני פתרונות השוברים את הרצף הכרונולוגי של ספר מלכים כמו הפתרונות שהעלו מפרשי הפשט לסוגיית אסא ולסוגיית אחזיה בן יהורם מלך יהודה. נדמה שיש ללמוד מכך על תפיסתו את ספרי מלכים ודברי הימים כספרי כרונולוגיה: ספרים המתארכים בצורה עקבית את כל הקורות בתקופה הנדונה. לתפיסה זו לא יתכנו שנים שלא יתוארכו בספר מלכים ודברי הימים, כפי שהציעו הרד"ק והרלב"ג. יש להעיר שרק תפיסה זו תאפשר לבנות על פי התנ"ך, רצף כרונולוגי מבריאת העולם עד ימינו. לשיטת מפרשי הפשט, השנים המוזכרות בתנ"ך אינן כוללות את כל השנים שחלפו מבריאת העולם, וממילא אינם יכולות להוות בסיס למניין שנים מבריאת העולם.

38. מלכים ב' פרק ח' פסוק ט"ז: "וּבְשָׁנַת חֲמֵשׁ לְיֹרָם בֶּן אַחָב מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וַיְהוֹשֶׁפֶט מֶלֶךְ יְהוּדָה מֶלֶךְ יְהוּדָה בֶּן יְהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ יְהוּדָה. לְשִׁיטַת הַרְד"ק, הַרְלֵב"ג וּמִפְרָשֵׁי פֶשֶׁט נֹסְפִים, יֵשׁ לְקִוְרָאוֹ כְּפִסּוֹק חֶסֶר וְלִהְיוֹסִיף מִיֵּלָה: וַיְהוֹשֶׁפֶט מֶלֶךְ יְהוּדָה מֵת. אֲכֹן, לְפִי חֲשׁוֹן הַשָּׁנִים יְהוֹשֶׁפֶט מֶלֶךְ יְהוּדָה מֵת בְּשָׁנַת חֲמֵשׁ לְיֹרָם בֶּן אַחָב.

יש להעיר שלמרות שהפסוק במלכים ב' ח', ט"ז יוצר פער של שנתיים בלבד, פער שניתן לפתור אותו בעזרת "שנים מקוטעות", כאן לא נעשה שימוש בכלל זה לא על ידי סדר עולם ולא על ידי מפרשי הפשט, כיוון שהכתוב עצמו כבר שקלל את הפער הזה (מלכים ב' ג', א') והתייחס לשתי שנות מלכותו של אחזיה בן אחאב כשנה אחת. ועי' לעיל בפרק "שנים מקוטעות".

39. בכתובים נזכרו רק נישואי יהורם בן יהושפט לבת אחאב. אומנם בספר דברי הימים ב' י"ח, א' נזכר שיהושפט "ויתחתן לאחאב", אך בהחלט ניתן לפרש את הדברים כמתייחסים לנישואי בנו של יהושפט.

ד. פתרון נוסף שלא היה מקובל על סדר עולם הוא פתרון של קריאת הפסוקים באופן שאינו מציין מניין. לשיטת סדר עולם- עדיף לפרש את הפסוק באופן שמציין מניין, גם אם לתאריך רוחני שאינו ידוע בכתובים, מאשר להוציא לפרוש אחר, גם אם נוח יותר.

ה. לצד תפיסתו הכרונולוגית של סדר עולם את התאריכים המוזכרים בתנ"ך, יש לראות לשיטתו, תפקיד נוסף בתאריכים המוזכרים בתנ"ך. לעיתים, תפקידם של התאריכים הוא לתת משמעות רוחנית ארוכת טווח, לתהליכים המתרחשים לכאורה באופן טבעי. נעשה כאומר, האירוע המתואר כאן אינו עומד בפני עצמו אלא הוא סיום של תהליך ארוך טווח ששורשיו הרוחניים נעוצים במאורעות שאירעו לפני שנים רבות.

ה. מניין חלקי של שנות המלוכה - מלכות עוזיה

לגבי תאריך מלכותו של עוזיה, סנכרון בין שני פסוקים שונים מעלה סתירות בנוגע לשנת מלכותו:

מפסוק אחד עולה שמלך בשנת שלש לירבעם ומפסוק אחר עולה שמלך בשנת עשרים ושבע לירבעם.⁴⁰

גם כאן מתייחס סדר עולם לפסוק שלא בהקשר היסטורי של עלייה לשלטון אלא בהקשר רוחני של שנת הצטרעותו של עוזיה.⁴¹

החידוש במקרה הזה הוא שסדר עולם מתייחס לעובדה רוחנית לא כנקודת ייחוס אליה מתייחס האירוע ההיסטורי, כמו במקרים האחרים שהוזכרו, אלא המניין עצמו הוא מניין שאינו מתאר את שנת עלייתו לשלטון אלא את שנת הצטרעותו.

חידוש זה משמעותו, ששנות מלכותו של עוזיה הנספרות במניין זה הם רק השנים בהם היה מצורע ויותר בן ניהל את מלכות יהודה. כלומר, השדר החינוכי של הכתוב הוא שדווקא השנים בהם היה עוזיה מצורע והמלכות התנהלה על ידי בנו הצדיק – הם היו שנות מלכותו הטובות יותר, השנים הראויות להימנות לו.

הרד"ק חולק בתקיפות על עמדת סדר עולם משתי סיבות:

ראשית, החישוב שעושה סדר עולם יוצר מצב של חפיפה בשנות המלכות של עוזיה עם אביו, החל מגיל שנה, מה שנראה לרד"ק בלתי סביר בעליל. בנוסף, לא מקובלת עליו ההנחה שניתן למנות למלך רק שנים בהם היה מצורע.

כתוצאה מכך הרד"ק מפרש את העניין בדרך אחרת שעיקרה הוא שיש להוסיף מילים חסרות לפסוק ולפרשו כמתייחס למניין אחר ולא למניין שנות מלכותו.⁴²

40. מלכים ב' ט"ו, ח' ומלכים ב' ט"ו, א'.

41. סדר עולם רבה פרק כ'.

נראה שהתבוננות בהתייחסותו של סד"ע לסוגיית עוזיה מאששת את המסקנות שעלו בפרק הקודם. גם כאן, מוכח כי סדר עולם מייחס חשיבות רבה לרצף הכרונולוגי. עובדה זו מסבירה מדוע אין מניעה מבחינתו לייחס מלוכה למלך בן שנה. אם תפקידו של המניין אינו לתאר עובדה היסטורית של שלטון בפועל אלא לייצר רצף כרונולוגי בין מלכי יהודה, יש להתחיל את המניין למלך הבא ברגע שפסק שלטונו של המלך הקודם, גם אם בפועל מלך זה אינו כשיר עדיין להחזיק בשלטון. עוד עולה, כי סדר עולם מייחס תפקיד נוסף למניין, תפקיד של אמירה רוחנית ערכית. במסגרת זו יקבל סדר עולם גם מניין חלקי של שנות המלכות, תוך מניין השנים הטובות יותר מבחינה רוחנית. כמובן שלצד מניין זה יופיע בכתובים גם מניין נוסף השומר על הרצף הכרונולוגי. סדר עולם יעדיף שימוש בפתרונות דרשניים בעלי משמעות רוחנית, על פני השלמת פסוק במילים חסרות או העתקת פסוק העוסק בשנות מניין למשמעות אחרת, דרכים המקובלות על הרד"ק ומפרשי הפשט.

1. סיכום ומסקנות

בחינת התייחסותו של סדר עולם לסוגיות שנידונו במסגרת המאמר, מעלה מספר עקרונות מנחים המלווים את טיפולו של בעל סדר עולם בבעיות כרונולוגיה:

ראשית, אבן יסוד במשנתו של בעל סדר עולם היא ההבנה שספר מלכים הוא ספר בעל רצף כרונולוגי, ולא יתכנו תקופות ביניים בלתי מתועדות בתוך הספר. אכן, זוהי מטרתו המרכזית של סדר עולם: יצירת רצף כרונולוגי יהודי מבריאת העולם עד ימינו. חשיבות הרצף הכרונולוגי וידיעה מדויקת של רצף האירועים מבריאת העולם מהווה יסוד אמוני חשוב בעיני בעל ספר הכוזרי ואחד מהבסיסים לחיזוק האמונה.⁴³

בנוסף, הפתרונות הדרשניים שמציע סדר עולם מלמדים אותנו כי מניין השנים הוא כלי חינוכי מרכזי ביותר, בדרכם של ספר מלכים ודברי הימים, ללמדנו

42. מלכים ב' ט"ו, א' ופירוש הרד"ק שם.

43. ספר כוזרי מאמר ראשון מ"ד-נ'.

יצוין שרבי דוד כהן, "הנזיר", (כהן ר', תשנ"ז) האריך בשיעוריו לספר הכוזרי (עמודים נ"ז-ס) לטעון, שגם הדעות שאינן מייצרות רצף כרונולוגי נוקשה כמו בעל סדר עולם, מחזיקות בציר כרונולוגי יציב דיו כדי לבסס עליו את טענת הכוזרי. ופער של עשרות או מאות שנים לכאן או לכאן – אינו רלוונטי לעניין.

זאת בניגוד לפתרונות אחרים שהוצעו על ידי מפרשי הפשט השונים, המבוססים על ההנחה שספר מלכים אינו תיאור היסטורי רציף אלא מתאר נקודות חשובות בלבד. עקרונית הנחה זו תאפשר גם טענה של פערים של מאות שנים לא מתוארכות, מתוך ההנחה שספר מלכים ציין רק את שנות המלכים הפעילות והתעלם מתיארוך כל שאר השנים.

ערכים ודרכי חשיבה. ספרים אלו לא ימנעו מלהציג מניינים באופן הנושא משמעות חינוכית רוחנית לצד מניינים אחרים המשמרים את הרצף הכרונולוגי.

במהלך העברת המסרים החינוכיים דרך מניינים שונים, מסתמך הנביא על מסורת בעל פה הנלווית לדברים, שתדע לבאר את משמעות המניין הסתום. אין בנביא רמז שיכול ללמדנו לאיזו נקודת ייחוס מתייחס המניין. הנביא מעמיד נקודת הייחוס אליה מתייחס המניין הדרשני באופן שמסתמך על "תורה שבעל פה" נלווית. סדר עולם מעדיף קריאת פסוקים באופן המסתמך על מסורת, אך נושא בקרבו מסר חינוכי מאשר לתקן "תיקוני לשון" ולו גם קלים בתוך הפסוקים כדי ליישבם עם מציאות היסטורית כלשהי.⁴⁴ לעומת המניינים בעלי המסר החינוכי בהם מסתמך הנביא על המסורת שתדע לפרש דבריו, כאשר פער כרונולוגי מבטא מציאות היסטורית מסוימת, כמו מלוכה בשלבים או מלך המולך בחפיפה לאביו, תימצא עדות בכתוב או לפחות רמז, לעובדה היסטורית זו.

ניתוח דרכו של סדר עולם בסוגיות שהעלו, מראה את חשיבותה של המסורת בעניינים כרונולוגיים בעיני מחברו. זאת לאור המוכח במאמר זה שלשיטת סדר עולם, הנבואה עצמה כתבה תאריכים באופן סתום, מתוך הסתמכות על מסורת בעל פה שתבאר אותם.⁴⁵

44. נראה שיש להעדיף דרך זו, גם מבחינה פרשנית, שהרי חלילה לנו מלייחס שיבושי לשון ואמירות מסורבלות לפסוקים בנביא, אלא בכוונת מכוון ולמטרה חינוכית ערכית.

45. עקרון זה, של חשיבות המסורת בעניינים כרונולוגיים מודגש ברמב"ם הלכות שמיטה ויובל י, ג: "שהקבלה והמעשה עיקר גדול בדברים אלו".